

УДК 346.9

Олександр Савченко,

слухач кафедри фінансів та права
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
підполковник юстиції

ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

У статті досліджено загальні засади та правову природу здійснення досудового врегулювання господарських спорів. Розглянуто сучасний стан досудового врегулювання господарських спорів. Обґрунтовано важливість збереження цього інституту та запропоновано шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: досудове врегулювання, господарський спір, претензія, господарське судочинство.

Вступ. У процесі господарської діяльності спори між сторонами є невідворотними. Враховуючи, що кожен спір має матеріальний інтерес, то на перший план виходить швидкість його вирішення. З огляду на те, що надсилання претензії або звернення до контрагенту фактично не матиме юридичних наслідків та суттєво не вплине на подальше розв'язання спору в господарському суді, учасники господарських правовідносин зазвичай звертаються до господарського суду без застосування стадії досудового його врегулювання.

Водночас підвищення розміру сплати судового збору та збільшення кількості осіб, які незадоволені функціонуванням судової системи (ціна питання, строки, порядок, якість розгляду справ), в тому числі і якості здійснення господарського судочинства в Україні, – все це зумовлює використання альтернативних (перевірених, надійних, ефективних) способів врегулювання досліджуваних спорів.

Актуальність теми. З огляду на зазначене вище, залишається актуальним питання про корисність і досконалість функціонування інституту досудового врегулювання господарських спорів, оскільки цей інститут спрямований на безпосереднє та швидке його вирішення.

Питання досудового врегулювання господарських спорів досліджувалось видатними вченими, зокрема такими, як: В.С. Щербина, О.П. Подцерковний, В.В. Резнікова, В.Д. Чернадчук, О.А. Беяневич, Т.С. Дунайло. Однак динаміка розвитку суспільних відносин, а також стан практики судового захисту прав суб'єктів господарювання спо-

нукає до популяризації одного з альтернативних способів вирішення господарських спорів досудовим його врегулюванням.

Метою дослідження є з'ясування сутності досудового порядку вирішення господарських спорів, виявлення переваг і недоліків цього інституту у сфері господарського правового регулювання, а також обґрунтування доцільності його динаміки і повноти застосування та необхідності належного законодавчого закріплення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці немає єдиного підходу до визначення поняття й сутності досудового врегулювання господарських спорів. Крім того, поняття «досудове врегулювання господарського спору» не закріплено ні в Господарському кодексі України (далі – ГК України), ні в Господарсько-процесуальному кодексі України (далі – ГПК України), а лише вказано на обов'язок учасників господарських відносин, які порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, поновити їх [1].

У юридичній літературі під досудовим врегулюванням господарського спору також розуміють ведення господарюючими суб'єктами усних переговорів, обмін кореспонденцією, пред'явлення претензій, проведення інших заходів, які мають на меті розв'язання суперечок і конфліктів, що виникають між ними, без передачі спору на розгляд до господарського суду [2, с. 303].

Водночас деякі автори вважають, що досудове врегулювання господарських спорів – це сукупність заходів, здійснених підприємствами та організаціями, права яких порушені, для безпосереднього вирішення спорів,

що виникли, з підприємствами та організаціями, які порушили майнові права й інтереси, до звернення з позовом до господарського суду [3, с. 44].

Одним із найбільш точних визначень, яке розкриває суть, є запропоноване В.В. Резніковою, за яким досудове врегулювання господарських спорів являє собою сукупність заходів, які підлягають здійсненню стороною, права якої порушено, для безпосереднього вирішення спору, що виник, зі стороною, яка є порушником майнових прав чи інтересів [4, с. 102].

Аналіз наведених визначень досудового врегулювання господарських спорів дає змогу визначити ознаки зазначеного інституту: – наявність конфлікту; – здійснення активних дій для захисту та відновлення порушених прав та інтересів; – особливий інструмент відновлення порушених прав; – вирішення конфлікту безпосередньо учасниками конкретних правовідносин без залучення інших осіб чи органів.

Важливим фактором досудового врегулювання господарських спорів є можливість застосування цієї стадії процесу лише за бажанням суб'єктів господарювання. Водночас навіть закріплення у договорі обов'язкового досудового порядку врегулювання спору не позбавляє права будь-яку сторону одразу звернутися до суду, не врегулювавши свої правовідносини спочатку в досудовому порядку.

Цьому сприяло прийняття Пленумом Верховного Суду України Постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 № 9, де в п. 8 з посиланням на ч. 2 ст. 124 Конституції України зазначається: «Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку» [5].

Доленосним стало рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий дім «Кампус Коттон Клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 № 15-рп/2002, у якому зазначалося, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду й здійснення за нею правосуддя, порушує право на судовий захист [6].

Враховуючи позицію Конституційного Суду України, можна дійти таких висновків щодо важливості досудового врегулювання господарських спорів: – досудове врегулювання не є обов'язком сторони; – досудове

врегулювання господарського спору не суперечить конституційному принципу здійснення правосуддя виключно судом; – досудове врегулювання господарського спору є додатковим способом правового захисту; – встановлене право особи на застосування позасудових альтернативних способів захисту прав і законних інтересів не може оспорюватися; – під час застосування досудового врегулювання господарського спору сторони не позбавлені права звернутися до суду для вирішення конфлікту.

Початком врегулювання господарського спору в досудовому порядку вважається подання претензії іншій стороні. У ч. 2 ст. 6 ГПК України зазначається, що підприємства й організації, чії права та законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав та інтересів звертаються до нього з письмовою претензією. Як бачимо, законодавець вводить поняття «претензія», при цьому не надавши йому офіційного визначення.

На нашу думку, під претензією треба розуміти правовий засіб забезпечення контрагентами захисту своїх прав і законних інтересів. У науковій літературі можна знайти й інші визначення. Зокрема, В.Д. Чернадчук зазначає, що претензія – це матеріально-правова вимога одного з учасників спірних правовідносин до іншого, яка водночас є засобом урегулювання конфлікту самими сторонами без втручання господарського суду [7, с. 331].

Подання претензії, строки і порядок її розгляду, повідомлення заявника про результати розгляду, а також відповідальність за порушення строків розгляду претензії передбачено статтями 6-9 ГПК України, ст. 222 ГК України. Частина 1 ст. 222 ГК України містить загальне правило, згідно з яким учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи подання їм претензії чи звернення до суду. Таким чином, чітко простежується декларативність цієї норми, що зумовлена відсутністю будь-яких санкцій за невиконання стороною обов'язку поновити порушені права або інтереси інших суб'єктів [8, с. 720]. Крім того, відповідальності за порушення строків розгляду претензії в ГПК не передбачено, має місце тільки ствердження того, що в подальшому справа буде розглядатися в суді.

Водночас відповідні санкції щодо порушень розгляду претензії слугували б кращій реалізації права на досудовий розгляд.

На думку С. Ф. Домбровського, претензійні документи до винуватих юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців дають можливість бухгалтерії, фінансовому, еко-

номічному або юридичному відділам контролювати виконання договірних зобов'язань, витрачання матеріалів, стягувати з конкретних посадових осіб завдані збитки [9, с. 396]. Висуваючи претензії, один суб'єкт господарювання вказує іншому на його неправильні дії або помилки, які неправомірно зачіпають його інтереси, і вимагає їх усунення або виправлення добровільно, посиляючись при цьому на нормативний акт і фактичні обставини справи. У цьому полягає суть кожної претензії [10, с. 90].

Відповідно до ст. 6 ГПК претензія повинна викладатися тільки в письмовій формі з дотриманням вимог щодо змісту й основних її реквізитів. У ній необхідно чітко і вичерпно викласти відомості про учасників спору, навести їх повне найменування, поштові і банківські реквізити з посиланням на чинне законодавство та умови договору (контракту). Претензія має бути змістовною, з викладенням суті спору, визначенням предмета вимоги, обґрунтуванням його фактичними обставинами з посиланнями на правові норми [11, с. 331].

Подання претензії є суб'єктивним правом юридичних осіб, тоді як надання відповіді на одержану претензію в установленому порядку та в установлений строк є їх юридичним обов'язком. Одержана від заявника претензія має бути розглянута, за загальним правилом, не пізніше одного місяця з дня її одержання. У разі, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право повторної перевірки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), мають бути розглянуті не пізніше спливу двох місяців (частини І, П ст. 7 ГПК України, ст. 222 ГК України).

Водночас найбільші труднощі на практиці виникають під час вирішення питання про спосіб надсилання претензії заявником другій стороні. Мабуть, найефективнішим способом із перелічених у статті ст. 6 ГПК України є вручення претензії під розписку, водночас відправлення рекомендаційним чи цінним листом може мати негативні наслідки. Так, поширеними є випадки зловживань із боку кредиторів, які замість претензії надсилають стороні по договору рекламні матеріали, різноманітні брошури, прайси чи взагалі порожні конверти, отримавши при цьому як доказ відправлення фіскальний чек.

З огляду на це підтримується позиція, згідно з якою для уникнення подібних ситуацій пропонується викласти ч. 5 ст. 6 ГПК України в новій редакції, яка передбачала б надсилання претензії цінним листом з описом вкладення [4, с. 101].

Після розгляду претензії боржник має у відповідні строки надати відповідь заявникові, в якій повідомляє про її визнання (повне або часткове) або про відмову в її задоволенні. Відповідь оформляється у письмовій формі, а її зміст має містити повне найменування і поштові реквізити підприємства чи організації, яким надсилається відповідь: дату і номер відповіді, дату і номер претензії, на яку дається відповідь.

Суть претензії полягає в тому, щоб переконати боржника виконати свої зобов'язання добровільно, таким чином уникавши подальшого звернення до суду. Тому в тексті претензії мають бути викладені як вимоги про погашення заборгованості, так і можливі негативні наслідки для боржника у разі несвоєчасного задоволення вимог. Такими наслідками можуть бути покладення на боржника судових витрат у разі звернення заявника до суду, витрат на оплату послуг адвоката, експерта, суми нарахованої пені, 3% річних, індексу інфляції за період прострочення, штрафу, арешт банківських рахунків у порядку забезпечення позову. Для боржника негативними наслідками буде те, що в будь-якому разі він поверне суму заборгованості або виконає інші зобов'язання перед заявником, однак у разі звернення до суду і з урахуванням штрафних санкцій така виплата заборгованості буде значно більшою.

Існує думка, що для підготовки претензійних матеріалів потрібні не спеціальні технічні знання (ними володіють працівники відділів-виконавців, які в будь-який час подадуть необхідні дані і пояснення), а правові, оскільки юридична обґрунтованість висунутих вимог – це успішне досудове врегулювання [12, с. 34].

У літературі претензійно-позовну роботу визначають як комплекс організаційно-правових дій юридичної служби і структурних підрозділів підприємства з підготовки, розгляду претензій і позовів, обґрунтування їх необхідними документами для захисту прав та інтересів підприємства [13, с. 158].

Під час організації ведення претензійної роботи юридична служба має керуватися Загальним положенням Про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27.11.2008 № 1040 [14], де зазначено, що основним завданням юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів органом виконавчої влади, підприємством, їх керівниками та праців-

никами під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків, а також представлення інтересів органу виконавчої влади, підприємства в судах.

Загалом сформувалося дві позиції: в основі першої (прихильниками якої ми є) лежить ідея збереження та вдосконалення досудового врегулювання господарських спорів, а друга ґрунтується на необхідності скасування цього правового інституту. Варто зазначити, що розробники проекту Кодексу господарського судочинства України, а також ініціатори всіх розроблених у свій час проектів нового Господарського процесуального кодексу України дотримувалися саме другої позиції, оскільки в цих законопроектах не було й згадки про досудове врегулювання спорів, що, на нашу думку, є недопустимим. На думку Т.С. Дунайло, переваги досудового врегулювання спору очевидні, оскільки якщо господарський суд прийме справу до провадження, розгляне й вирішить її не менше як за два-три місяці, то задоволення претензії відбуватиметься приблизно один або два місяці залежно від складності перевірки обґрунтованості вимог [15, с. 14].

Переваги досудового врегулювання спорів є досить великими, адже економлять час та кошти заявника та боржника. У разі незадоволення претензії, особа, яка її пред'явила, завжди може звернутися до господарського суду, і наявна претензія вже буде виконувати роль позовної заяви. Перевагою досудового врегулювання спору є також те, що така процедура дозволить стороні зберегти нормальні відносини з контрагентом та ділову репутацію підприємства.

Також реальність такого порядку врегулювання господарських спорів, що виникають, забезпечується наявністю юрисконсультів у переважній кількості підприємств і організацій, а також дедалі більшою юридичною грамотністю керівників підприємств та організацій. Успіх такого порядку вирішення спорів залежить, насамперед, від серйозності ставлення до претензійної роботи як із боку заявників претензій, так і з боку тих, кому вони адресуються. Якщо претензія складається обдуманно, ґрунтовно, переконливо, з посиленнями на правові норми і розглядається вона серйозно, то це є запорукою врегулювання конфлікту самими сторонами без доведення його до господарського суду [10, с. 90].

Однак деякі фахівці вказують і на вади досудового порядку, а саме: відсутність можливості отримання акта преюдиційного характеру: ухвали чи рішення суду, в яких безпосередньо встановлюються факти, що мали місце під час виникнення певних правовідносин, наприклад договірних, і, відповідно,

дається юридична оцінка вчиненим діям (резолютивна частина рішення); немає жодної гарантії на позитивне вирішення конфлікту (за статистикою лише 5% спорів вирішуються в досудовому порядку); імовірно, що винувата сторона не відповість у встановлений законом строк на претензію або просто проігнорує її, що дасть їй можливість затягнути вирішення спору й виграти мінімум 2–3 місяці до звернення до суду; претензійний порядок дасть винуватій стороні можливість на свою користь представляти обставини справи, навіть перекручувати факти на свою користь, давати неповний перелік документів, приховувати обставини справи й ухилятися від відповідальності; визнання або навіть часткове визнання претензії ще не свідчить, що вимоги будуть виконані [16, с. 3].

В.С. Щербина справедливо зазначає: «Норми ст. ст. 5, 6, 7 ГПК України мають декларативний характер, оскільки обов'язок боржника поновити порушене право та задовольнити вимоги заявника не забезпечені санкцією з боку держави».

Водночас позитивними рисами досудового порядку врегулювання господарського спору необхідно визнати оперативність та економність вирішення конфлікту, а негативними рисами – низьку ефективність виконання вимог за претензією та відсутність санкцій за порушення строків розгляду й невиконання претензії.

Проте закріплення на законодавчому рівні можливості примусового виконання визнаної претензії й запровадження механізму такого виконання, встановлення відповідальності за порушення строків розгляду претензії та визнання обов'язковим досудового порядку вирішення господарських спорів суттєво закріпить переваги інституту досудового врегулювання господарських спорів.

Висновки

На основі проведеного дослідження можливо дійти до висновку, що правова природа досудового врегулювання господарських спорів полягає в отриманні додаткового засобу захисту прав та інтересів учасників господарських правовідносин. Застосування або відмова від застосування зазначеного правового інституту є виключним правом, а не обов'язком сторін (за винятком випадків, передбачених законом). Практику позасудового вирішення спору шляхом подання претензії та реального її розгляду потрібно вдосконалювати та використовувати, що, безумовно, сприятиме швидкому розв'язанню конкретного спору та зменшенню завантаженості судів.

Необхідність збереження інституту досудового врегулювання господарських спорів очевидна, щоправда з подальшим удосконаленням процедури за визначеними в дослідженні напрямками. Вважаємо, що розроблення дієвого правового механізму виконання визнаної претензії та встановлення санкцій за порушення строків розгляду претензії може бути предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України: офіц. текст зі змінами станом на 5 квітня 2016 р.
2. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г.Л. Знаменський, В.К. Мамутов, І.Г. Побірченко, В.С. Хахулін, В.С. Щербина та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 303 с.
3. Прокопенко Я. Досудовий (претензійний) порядок врегулювання господарських спорів: ретроспектива та тенденції сьогодення / Я. Прокопенко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 6(162). – С. 44–46.
4. Резнікова В.В. Досудове врегулювання господарських спорів: необхідність та шляхи реформування / В.В. Резнікова // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 5. – С. 101–111.
5. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий дім» Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч.2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 № 15-рп/2002 (Справа № 1-2/2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.
7. Господарське процесуальне право України: підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний та ін. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
8. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
9. Домбровський С. Ф. Організація правової роботи та юридичного обслуговування підприємств: навч. посіб. / С. Ф. Домбровський. – Х.: Консум, 2005. – 396 с.
10. Горевий В. Досудове врегулювання господарських спорів: сутність проблеми, окремі шляхи їх вирішення / В. Горевий, О. Курдес // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 90–92.
11. Господарське процесуальне право України: підруч. / за заг. ред. В. Д. Чернадчука. – Суми: Університетська книга, 2006. – 331 с.
12. Коломийцев А. Претензионная работа / А. Коломийцев // Экспресс-анализ законодательных и нормативных актов. – 2008. – № 15. – С. 34–37.
13. Коростей В. І. Організація господарсько-правової роботи на підприємстві / В. І. Коростей. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 158 с.
14. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1040 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3068.
15. Дунайло Т.С. Претензійна пастка / Т.С. Дунайло // Юридична газета. – 2009. – № 12 (24). – С. 14.
16. Стасюк С. Досудове врегулювання спору: можливість чи необхідність? / С. Стасюк // Юридична газета. – 2004. – № 20(32). – С. 3.

В статье исследованы общие принципы и правовая природа осуществления досудебного урегулирования хозяйственных споров. Рассмотрено современное состояние досудебного урегулирования хозяйственных споров. Обоснована важность сохранения этого института и предложены пути его совершенствования.

Ключевые слова: досудебное урегулирование, хозяйственный спор, претензия, хозяйственное судопроизводство.

In the article the general principles of the legal nature and implementation of pre-trial settlement of economic disputes. The current state of pre-trial settlement of economic disputes. Substantiated the importance of maintaining this institution and the ways of its improvement.

Key words: court settlement, economic dispute, claim, commercial litigation.

